

Іванна Отрощенко

СЕКУЛЯРИЗАЦІЯ В МОНГОЛЬСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У 1921–1924 рр.

(за матеріалами Російського державного архіву соціально-політичної історії)

Внаслідок національно-демократичної революції 1921 р. у Монголії до влади прийшли нові сили під керівництвом Монгольської народної партії (МНП). Остання орієнтувалася на співпрацю з Радянською Росією і Комінтерном, оскільки радянське керівництво єдине підтримало монгольський визвольний рух, керуючись при цьому власними ідеологічними і геополітичними інтересами. До липня 1924 р. Монголія залишалась обмеженою монархією – глава буддистської церкви Джебцзун-Дамба-хутухта VIII Богдо-геген був і номінальним керманічем держави (Богдо-ханом). Тому вплив церкви на політичне, соціально-економічне і культурне життя країни залишався надзвичайно високим. Проте, коли в Монголії почалися перетворення демократичного характеру, пов'язані з національним відродженням, вони торкнулися і монгольської церкви. Висвітлення цих історичних процесів стає можливим, зокрема, завдяки джерельній базі Російського центру зберігання та вивчення документів новітньої історії (РГАСПИ).

Внаслідок липневих подій 1921 р. монгольський народ отримав певний шанс побудувати власну державу, хоч і під впливом Радянської Росії. Національні демократи, що прийшли до влади в Монголії, прагнули створення незалежної держави, яка об'єднала б розділені монгольські землі. Ця ідея була дуже популярна серед монгольського етносу і тому різні прошарки суспільства підтримали нову владу, яка спромоглася відновити самостійність Монголії. Буддистське духовенство не було виключенням – так, у відбудові й демократичних реформах, що розпочалися, брали участь разом з іншими громадянами як церковні ієрархи, так і прості ламы.

Ставлення до релігійного питання серед національних демократів було неоднозначним. Перш за все, монгольські правлячі кола були віруючими так само, як і решта населення країни. Навіть у 1925 р. один з провідних політичних діячів тогочасної Монголії, голова Військової ради – Е.Рінчино писав, що численні члени партії та Революційного союзу молоді (РСМ) на 99 відсотків релігійні [Ринчино 1994, 142]. Тому вони керувалися не лише політичними розрахунками, відстоюючи свою обережну позицію в питаннях релігії та ламства. З одного боку, МНП декларувала своїм першим завданням “повагу до Буддистської релігії і відданість Богдо-ламі” поряд із зміцненням і захистом своєї нації, з іншого – партійці прагнули подолати теократичні тенденції в політичному житті, зменшити вплив церкви на населення, запровадити демократичний устрій у країні, тобто певної секуляризації суспільства. Під секуляризацією мається на увазі процес позбавлення релігійних інститутів соціальних функцій, визволення з-під релігійного впливу всіх сфер життєдіяльності людини.

Крім того, для нового монгольського керівництва існувала загроза виникнення опозиції урядовій політиці. Йдеться, насамперед, про духовенство, і уряд усвідомлював, що значна кількість населення таку опозицію підтримає. В разі виникнення подібної ситуації особливого значення набували міцні економічні засади монастирів, їх кошти, а також факт існування хубілганів (перевтілення видатних діячів буддизму, які склали основу церковної ієрархії), найбільш шанованих і популярних представників вищого ламства. Тому скасування інституту хубілганства та опір спробам поновити цю традицію стали одним із провідних напрямів політики уряду стосовно церкви в 20-ті роки.

Процес секуляризації в Монголії не можна розглядати поза впливом зовнішнього фактора – радянського керівництва, його переконань та ідеологічних міркувань стосовно місця релігії та церкви в житті суспільства. Жорсткий контроль Радянської Росії (СРСР) суттєво визначав політичну лінію Народного уряду, його радикальний наступ на засади монгольського духовенства. Так, у другій половині 1921 р. Далекосхідний секретаріат Комінтерну повідомляв, що “особливий устрій монгольського життя до сьогодні під переважним впливом князів і лам, теократичним впливом взагалі – слугує значною перешкодою новій демократичній владі Монголії на її шляху перетворень на нових демократичних засадах” [Советско-монгольские... 1975, 50]. Для боротьби з “теократичним впливом” радянським урядом був запропонований, зокрема, шлях так званого розшарування ламства, протиставлення рядових лам церковним ієрархам. Цим методом відразу скористався Революційний союз молоді, постановивши, що до лав Союзу може вступати лише та ламська молодь, яка не обірвала зв'язків із трудовим життям (так зване степове ламство), і що цю молодь необхідно використовувати з метою розкладу теократів [РГАСПИ 152, 13, 8].

Процес секуляризації у 1921–1924 рр. торкнувся: 1) політичної сфери, коли впливові лами були поступово позбавлені реальної влади, а монастирському ламству було відмовлено у виборчих правах; 2) економічної сфери, внаслідок тиску на позиції церковних ієрархів та монастирських господарств; 3) соціальної сфери, внаслідок відмови значної кількості лам від релігійної діяльності; 4) культурної сфери через перехід до світської системи освіти.

Розглянемо спочатку процес позбавлення реальної влади Богдо-хана та його оточення. Статус першого було формально збережено у вигляді обмеженої монархії. У жовтні 1921 р. Г. В. Чичерін, радянський нарком закордонних справ, рекомендував монголам робити поступки в області “духу” (пріоритет духовної влади Богдо-гегена і збереження матеріальних прав духовенства й монастирів), намагаючись тим самим по можливості безболісно зводити нанівець світську владу Богдо-хана, і рішуче проводити реформи проти феодалів (земельні, податкові, розкріпачення і т.п.). Конкретно на запит членів уряду про тактику, якої їм належить дотримуватися при розв'язанні конфлікту, що починає наростати між Богдо-ханом та урядом стосовно права призначати урядовців і приймати від них безпосередньо доповіді, Г. В. Чичерін рекомендував обережну лінію компромісу: не доводячи справи до розриву, йти на максимальні за формою поступки, намагаючись наскільки можливо по суті зберегти всю

світську владу виключно в руках уряду. І Богдо-геген перетвориться на конституційного монарха (без світської влади), стане тим, ким він є в очах релігійних монголів – духовним главою монгольського народу [РГАСПИ 152, 9, 35].

Таким чином, на думку радянських урядовців, над теократією утверджувався пріоритет нової влади – влади буржуазно-демократичних сил. Саме буржуазно-демократичних, оскільки “...ніякої радянизації Монголії ми не рекомендуємо вести, бо для відсталого навіть від нас століть на 20 країни, де серед чоловічого, наприклад, населення 44 % припадає на долю духовенства (лами), де серед народу панує фанатична віра в Хутухту, за яким стоїть все духовенство, – навіть буржуазна демократія є величезним революційним досягненням” [РГАСПИ 152, 9, 63–64]. Проте, такі погляди на монгольське питання панували серед радянської політичної еліти недовго.

Поради радянських урядовців знайшли певний відбиток при законодавчому оформленні розподілу повноважень між Богдо-ханом та Народним урядом у “Клятвеному договорі”. Це відбулось у листопаді 1921 р. значною мірою завдяки зусиллям першого голови Народного уряду – Д.Бодо, колишнього лами. Він був одним з провідних лідерів монгольської революції поряд із С.Данзаном і Д.Сухе-Батором, мав вплив і авторитет у суспільстві. Вважаючи, що для Монголії республіканський устрій є справою майбутнього, він підтримував ідею створення обмеженої монархії. Згідно з “Клятвеним договором” Богдо-геген, “як хан монгольської держави, в якій існує правління конституційної монархії, проводить всілякого роду державні справи через посередництво прем’єр-міністра Народного уряду” [Революционные... 1960, 32]. Хану доповідали про всі заходи уряду, проте він не міг впливати на прийняті рішення, і тому ця церемонія носила суто формальний характер. Призначення на посади і нагородження також були прерогативою уряду. Таким чином, Богдо-геген продовжував користуватися необмеженими правами у релігійній сфері, але його повноваження в управлінні державою були суттєво звужені.

Проте, як слушно зазначає російський дослідник С.Рошін, Богдо-геген, як глава церкви, мав достатньо потужних важелів впливу на будь-якого представника монгольської політичної еліти [Рошін 1999, 80–81]. Монгольські прем’єри (Д.Бодо, джалхандза-хутухта Дамдін-Бадзар, Б.Церендорж) підтримували безпосередні зв’язки з Богдо-гегеном і враховували точку зору як самого хана, так і його радників. Наприклад, є повідомлення за жовтень 1921 р. про відвідини Богдо-ханом разом із дружиною та оточенням Д.Бодо. Візит тривав із вечора до п’ятої години ранку, і йому в політичних колах надавали великого значення, як такому, що сприяє налагодженню міцних контактів між ханом і Народним урядом [РГАСПИ 154, 106, 126]. Разом з тим, Д.Бодо такі близькі стосунки з ламськими колами коштували спочатку посади, а з часом – й життя.

Наступним прем’єром став у квітні 1922 р. джалхандза-хутухта Дамдін-Бадзар. Найвпливовіший буддійський ієрарх Західної Монголії, голова уряду за часів Унгерна (лютий–травень 1921 р.), популярний політичний діяч тогочасної Монголії – його обрання мало покласти край чуткам про наступ влади на церкву, які поширювались серед населення. Джалхандза-хутухта за

дорученням уряду виступив із запереченням подібних тверджень. Судячи з усього, він, як і Богдо-геген, уже не мав вирішального впливу на ситуацію в країні. Після смерті Джалхандза-хутухти у липні 1923 р. на чолі уряду став Б.Церендорж. З вибором нового голови уряду пов'язаний такий цікавий факт. Було намічено три кандидати: популярний у Західній Монголії хубілган, прибічник демократичних перетворень в країні – Дораб-пандіта-хутухта, главноком і віце-прем'єр С.Данзан, міністр закордонних справ, замісник покійного прем'єра Б.Церендорж. Дораб-пандіта-хутухта був висунутий Е.Рінчіно, який вважав, що введення до складу уряду демократично налаштованого та авторитетного представника церковної ієрархії має сприяти подальшому розмежуванню аристократії та духовенства, значна частина яких "орієнтується не на передову Європу, а на реакційний Китай" [РГАСПІ 152, 20, 17]. Проте, ця кандидатура була відхилена, оскільки більшість членів ЦК МНП наполягали на необхідності поставити на чолі уряду свою людину – вихідця з простолюду і, головне, члена партії. Так, внаслідок зміцнення своїх позицій партійна еліта вже не потребує підтримки шанованих представників церкви, і вони зникають з монгольських правлячих кіл.

До процесу усунення від влади популярних вихідців з духовного стану долучається запровадження в країні політичних репресій – не лише політичного, а й фізичного знищення небажаних осіб. Як передбачав Б.Шумяцький (радянський урядовець, який протягом 1921 р. безпосередньо займався зв'язками з Монголією) у своєму листі від 12 жовтня 1921 р. до Е.Рінчіно: "З питання тактики МНП – щоб там не було, партії швидко посилити свій вплив на периферію й облаштуватися ґрунтовно в колах бідного та рабського ламства. Справа, безсумнівно, хилиться до того, що скоро шляхи "єдиної" нації розійдуться" [РГАСПІ 152, 9, 28]. Додамо, що радянські радники доклали до цього процесу чималих зусиль.

Першою з "політичних" справ став заколот Саджи-лами (Жам'ян-Данзана), який належав до близького оточення Богдо-гегена і в минулому командував тибетським загonom армії Унгерна. Підозрювали, що заколотники налічували близько 300 чоловік, мали зброю і збиралися 21 грудня напасти на Будинок уряду. Богдо-хан зробив заяву, в якій зазначив, що він не схвалював цієї змови, не дав свого дозволу, і в подальшому добивався пом'якшення вироку для заарештованих, особливо для Саджи-лами. Це йому не вдалося, і через деякий час Саджи-ламу було розстріляно в Урзі (стара назва монгольської столиці). Інших заколотників або вислали з країни, або присудили до 10-річної каторги. "Справа" Саджи-лами стала приводом для звинувачення та арешту низки партійних діячів і тибетських лам, що мешкали в Урзі. Так розпочався процес усунення урядовців, небажаних для прорадянської налаштованої частини монгольської правлячої еліти.

Однією з жертв цього процесу став прем'єр-міністр Д.Бодо. Він поряд з іншими членами Народного уряду в грудні 1921 р. почав виражати незадоволення радянською політикою, яке поступово зростало серед монгольської правлячої еліти. В рекомендаціях радянських представників вона вбачала прояви російського імперіалізму, прагнення Радянської Росії превалювати в

Монголії, не даючи останній взамін нічого або даючи замало. Б.Шумяцький 30 грудня 1921 р. зазначав у своєму повідомленні з Урги, що Д.Бодо саме так розцінює “наш інститут інструкторів і радників, наш вплив в союзі молоді, нашу повільність в доставці зброї, наше законне право вилучати з Монголії наших політичних полонених” і робить це відкрито, зокрема на засіданнях ЦК МНП [Сидоров 1997, 68]. Така “вузько-націоналістична” позиція, яка непокоїла радянський уряд, внутрішньопартійна боротьба в лавах МНП (зокрема суперництво між Д.Бодо і С.Данзаном), а також напружені стосунки прем'єра з деякими керівниками РСМ стали головними причинами падіння Д.Бодо. Голову уряду було звільнено з усіх посад 7 січня 1922 р. Супротивники Д.Бодо вміло позбавили його влади, використавши його помилки й близькі стосунки з церковними ієрархами.

Питання подальшої долі колишнього прем'єра набуло свого завершення після створення в липні 1922 р. Державної внутрішньої охорони (ДВО), тобто органів внутрішніх справ Монголії. Вже в серпні Д.Бодо разом з 50 іншими діячами був звинувачений Е.Рінчіно у контрреволюційному закаті й заарештований. Була створена спеціальна комісія на чолі з С.Данзаном для розслідування “змови Бодо”. На її рішення й вирок вплинули радянські представники. Звинуваченим інкримінувались змова з оточенням Богдо-гегена і висунення ідеї ламського уряду, зв'язки з китайською агентурою і Джа-ламою (відомим честолюбним та жорстоким авантюристом, який у 1918 р. оселився на кордоні з Китаєм, створив власний хошун з 500 юрт й організував військовий загін в 300 осіб) з метою державного перевороту. Особисто Д.Бодо звинувачувався ще й у наклепах на стосунки між Радянською Росією і Монголією. Після схвалення урядом рішення спеціальної комісії 15 звинувачених, серед яких були Д.Бодо, да-лама Пунцагдорж (в минулому міністр внутрішніх справ монгольського уряду), шандзотба Бадамдорж (останній прем'єр-міністр Автономної Монголії), лама Д.Чагдаржав (за відсутності Д.Бодо очолював Тимчасовий уряд), були розстріляні 31 серпня 1922 р. разом із низкою інших урядовців та князів. Пояснювалися репресивні заходи необхідністю покарати представників майнового класу за зраду нації та держави, – мовляв саме це штовхає революційну владу на шлях терору та “крутих заходів”. За словами заступника голови ЦК МНП С.Данзана, ця страта, незважаючи на те, що вона торкнулася 2–3 найближчих радників і приближених Богдохана, авторитет якого, як глави держави та церкви, був величезний, не мала в країні будь-якого негативного впливу, а була сприйнята як щось неминуче [РГАСПИ 152, 16, 37].

Після страти цих “змовників” настала черга Джа-лами. Попри свою лиху славу, він користувався популярністю серед монголів, які вбачали в ньому втілення надприродної істоти. Всі продовжували боятись сміливого ламу, який поєднував у собі імідж справжнього військового лідера з авторитетом лами. Джа-лама революцію зустрів стримано, але в політичні події не втручався, обмежуючи коло своєї діяльності пограбуванням всіляких караванів. Ю.М.Реріх, видатний дослідник Центральної Азії, вважав, що після утворення нового уряду під керівництвом МНП значна кількість прихильників старо-

го режиму приєдналась до загонів Джа-лами [Рерих 1994, 218]. Мабуть, приблизно так розцінювали ситуацію й монгольські урядовці (в усякому разі відправлений вбити Джа-ламу військовий Дугур-бейсе, підлещуючись, називав його “великим ламою, надією Халхі (Північна Монголія) і спасителем нещасного монгольського народу”) [РГАСПИ 152, 20, 1]. Таким чином, енергійний лама становив постійну загрозу політиці партії, яка прагнула позбавитись всіляких опонентів. Тому, незважаючи на нейтралітет Джа-лами, монгольський уряд вирішив його знищити.

За урядовим повідомленням від вересня 1922 р., 15 розстріляних “змовників” визнали, що мали намір за допомогою Джа-лами запросити китайське військо, що підтримувало його. 7 жовтня 1922 р. вийшов наказ про необхідність рішучих заходів, “щоб як можна швидше ліквідувати Дамбі-Джамцана і позбавити населення страждань та мук” [Революционные... 1960, 131]. Планувалось направити до нього своїх представників ніби для переговорів, під час яких Джа-ламу мали заарештувати. Через три дні було оприлюднено нове звернення уряду до народу з рішенням захопити Джа-ламу, якого засуджено на смертну кару [Революционные... 1960, 133]. Прихильникам останнього погрозували негайним розстрілом у разі виникнення опору представникам влади.

До складу групи, що мала провести операцію з ліквідації Джа-лами, входили, зокрема, начальник ДВО Бадамдорж і кілька радянських інструкторів. Як і було заплановано, “представники для переговорів” у грудні 1922 р. прибули до фортеці Джа-лами й убили останнього під час бесіди, в якій він нібито зізнався в спільних з китайцями діях з підготовки до захоплення Монголії. Було також страчено 5 його прибічників. Одна частина конфіскованого майна була розділена між населенням фортеці, інша – продана або відправлена до Урги. Легкість, з якою ліквідували “загони Джа-лами”, засвідчує штучність звинувачень в організації заколоту, що стали головним приводом для страсти. Проте, ліквідація Джа-лами підняла в очах населення престиж центральної влади, оскільки Джа-лама вважався невразливим [РГАСПИ 152, 20, 11].

Ліквідація протягом 1921–1922 рр. “змов” лам – Саджи-лами, Д.Бодо, Джа-лами – стала початком політичних репресій у Монголії. Вони були спрямовані проти представників аристократії та ламства, які колись стояли при владі, користувалися авторитетом і впливом у суспільстві. Внаслідок цих репресій була знищена частина старої політичної еліти, настрої якої викликали підозру у керівництва МНП і радянських представників у Монголії. Власне, усувались кола, які в майбутньому могли стати опозицією Народному уряду й тому, на думку деяких керівників МНП, загрожували останньому. Одночасно за участю радянських урядовців розпочався процес знищення лідерів національних демократів, які відстоювали своєрідний, відповідний до національної специфіки шлях розвитку Монголії. Так, у 1924 р. був заарештований і страчений С.Данзан.

Цей процес збігається із зростанням з 1922 р. впливу Радянської Росії і Комінтерну на хід подій у Монголії. Він пояснювався загальною лінією на укріплення радянських позицій у цій країні, прагненням посилити свій вплив

не лише на її політику, але й на ситуацію в далекосхідному регіоні, особливо враховуючи зміцнення революційного руху в Китаї. Проте, не всі радянські дипломати підтримували таку “монгольську політику” свого керівництва. Зокрема, представник СРСР в Китаї А.А.Іоффе виступав проти радянізації Монголії. Він стверджував: “Радянізація Монголії була наслідком боротьби з білими, засобом оборони. Сама по собі вона не лише не потрібна, але й шкідлива, бо окрім дурниць, що там робляться, різко заперечує антиімперіалістичність нашої політики. З точки зору економічної... ми не можемо справитись із своїми багатствами” [Сидоров 1997, 119]. Але радянське керівництво не поділяло таких раціональних думок.

Починаючи від 1922 р. з радянських теренів до Монголії приходять ще одне нововведення – рух за оновлення, який розпочався в бурятському буддизмі. Ця реформаторська течія в тогочасних умовах перетворилася на ще один засіб ідеологічної боротьби з буддійською церквою. Оформився рух за оновлення в 1922 р. на 1-му Буддійському соборі в Ацагатському дацані (Бурятія), де виник розкол буддійського духовенства на прихильників реформ (оновленців), які прагнули примирити віровчення з радянською дійсністю і приблизити його до первинного, “чистого” вчення Будди, та їх противників (консерваторів). Оновленці задумали реформу адміністративного управління буддійської церкви на засадах колегіальності, виборності, демократизацію управління, зміну соціальної орієнтації церкви та духовенства. Оновлення релігії торкалось і змісту віровчення та культу. Модернізований буддизм мав звільнитися від зовнішніх атрибутів традиційної релігії: храмів, богів, обрядів та священиків [Герасимова 1995, 25]. Реформатори вважали, що сучасності потрібні чисті засади етичного та філософського вчення Будди Шак'ямуні.

Одна з головних тез оновленців про “тотожність буддизму з комунізмом” була з цікавістю сприйнята монгольською політичною елітою. Такі положення визнавали за буддизмом певні позитивні сторони і пояснювали необхідність збереження релігії в нових умовах. Як зазначав Е.Рінчіно, атеїстичний, анаціональний і комуністичний дух класичного буддизму при зіткненні з вченням МНП і радянської партії більшовиків отримав дружній відгук в середовищі кращих вчених і найбільш впливових кіл монгольського ламства. Це підтверджував, зокрема, на думку Е.Рінчіно, випуск брошури Дораб-пандіта-хутухти під назвою “Пресвітла правда народу”. Брошура захищала МНП, РСМ та уряд, спираючись на слова Будди, і критикувала аристократію та церковних ієрархів [РГАСПИ 152, 16, 36]. Сам Дораб-пандіта-хутухта стояв також за зменшення кількості лам і переконував князів відмовитися від їхніх князівських привілеїв.

Проте рух за оновлення не отримав в Монголії значного поширення, незважаючи на захопленість ним таких провідних монгольських політиків, як головний ідеолог партії Ц.Жамцарано. Навіть у 1925 р. Е.Рінчіно в своєму листі до Й.Сталіна та Г.В.Чичеріна зазначав: “Рух за оновлення серед лам ще не оформлений. Все знаходиться в стадії підготовки ...” [Ринчіно 1994, 142]. Такі зауваження свідчать, що монгольські та радянські урядовці відводили цій реформаторській течії певну роль у процесі секуляризації Монголії. До цього аспекту ре-

лігійної політики монгольського уряду ми ще повернемося при аналізі результатів кардинальних змін в суспільстві, які мали місце у 1924 р.

Поряд із втратою реального впливу на стан речей в Монголії таких осіб, як Богдо-геген і Джалхандза-хутухта, розстрілом таких авторитетних лам-революціонерів, як Д.Бодо і Д.Чагдаржав, відбувається й поступове урізання економічних пільг духовенства. Так, 31 серпня 1921 р. уряд видав постанову про зменшення кількості коней для забезпечення щоденних службових потреб двора Богдо-гегена. А 1 листопада були скасовані права князів і вищих лам на користування кінями з поштових станцій для традиційних взаємних візитів з нагоди Нового року. На засіданні Народного уряду від 19 липня 1921 р. скасовано обов'язковий збір пожертв монастирям Урги на щорічне скликання 10000 лам для проведення богослужінь в столиці, а дозволені лише добровільні пожертви [РГАСПИ 152, 15, 11].

Зазначимо, що наступ на соціальні права торкався не лише ламства, але й світської аристократії. Так, обидва ці прошарки стали підлягати оподаткуванню (це стосувалось і хубілганів, і рядових лам, і монастирів із їхнім господарством). Анулювались особливі права та пільги, якими користувались торговці, що були тісно пов'язані з двором Богдо-гегена і заможними князями. Нова влада з перших днів свого існування зазначила, що не буде підтримувати відмінності між мешканцями хошунів (дрібна адміністративна одиниця в Монголії) та шабінарами (підлегле церкві населення), зокрема в порядку оподаткування [РГАСПИ 154, 106, 54]. Так, за рішенням Народного уряду у лам Шабінського відомства вилучили печатки на право управління шабінарами (привілеї яких у 1923 р. були значно скорочені). 2 червня 1923 р. було вирішено відмінити різні свята і змагання, що влаштовувалися князями з метою збору пожертв на потреби монастирів. У 1924 р., борючись проти лихварства, уряд заборонив монастирям брати будь-які відсотки під надані ними позики худобою чи товарами і встановив максимальний відсоток за позики грошима чи сріблом. Урядовці виходили з того, що позики худобою і товарами надавались аратам, тоді як у грошових позиках були зацікавлені заможні громадяни. Зазначалось, що монастирі щомісячно брали 5–10 % за наданий кредит або майновий заклад, який перевищував вартість боргу. Як тільки закінчувався встановлений термін, майновий заклад привласнювався кредиторами. Заходи уряду мали запобігти лихварській діяльності, яка вже давно була однією із значних статей монастирських прибутків.

Проте монгольській уряд вичікував з радикальними реформами, зокрема релігійними, до слушної нагоди. Таким приводом для здійснення докорінних змін у державі стала смерть Богдо-гегена. Стан його здоров'я, що був важким ще за часів Автономії, значно погіршився на початку 20-х років. Еджен-хан Зовнішньої Монголії, останній Богдо-геген вмирає 20 травня 1924 р., і ця подія кладе край нестійкому співіснуванню обмеженої монархії з урядом, що прагне рішучих змін в сфері державного устрою. В перші дні питання про нового Богдо-гегена ще не знімалося [Рошин 1999, 113]. Проте вже 3 червня 1924 р. Президія ЦК МНП постановила запровадити в країні республіканську форму правління й розпочати підготовку до скликання Великого Народного Хуралу.

Це рішення було прийняте під впливом радянських радників і представників Комінтерну, до пропозицій яких схилились діячі лівого крила МНП. Смерть Богдо-гегена стала слушним моментом не лише для ліквідації теократичної монархії та проголошення республіки, але й для скасування процедури пошуку реінкарнацій хубілганів взагалі. Таким чином, встановлення республіканського устрою стало початком руйнації найважливішого принципу існування буддійської громади в Монголії. Ліквідація підвалини монгольської цивілізації пройшла спокійно завдяки тому, що до вищих лам зберігалось шанобливе ставлення, а питання щодо майбутнього духовенства ставилось вельми обережно [К 70-літтю... 1994, 80]. До того ж, народна влада, спираючись на підтримку СРСР, висунула ідею загальномонгольського об'єднання та створення життєздатної держави і здобула, таким чином, підтримку майже всіх верств населення.

При опрацюванні проекту першої Конституції МНР за зразок була взята Конституція РРФСР 1918 року. У цій роботі представники Комінтерну і радянські спеціалісти брали найактивнішу участь. Особливу роль у складанні проекту і, відповідно, прискоренні процесу секуляризації в країні відіграв Т.Рискулов, уповноважений представник Комінтерну в Монголії, який прибув до Урги на початку жовтня 1924 р. Його пропозиції стосовно проекту були переважно прийняті, на відміну від "буржуазно-ліберального" варіанту Ц.Жамцарано. Тогочасний механізм розробки Основного закону Монголії найбільш влучно характеризує сам Т.Рискулов: "Монголи тепер привчилися, що я перш за все висуюю пропозиції з важливих питань, по-друге, що таку пропозицію потрібно буде приймати, по-третє, потрібно буде дотримуватися дисципліни Комінтерну, оскільки Народна партія знаходиться в руках Комінтерну" [РГАСПИ 152, 24, 30]. Зазначаючи, що кожен пункт, зокрема релігійне питання, уважно розглядався відповідно до умов Монголії, уповноважений Комінтерну не приховував, що його пропозиція відокремити церкву від держави була сприйнята неоднозначно. Так, Е.Рінчіно, Ц.Жамцарано та інші виступили проти, відмічаючи незручність введення такого пункту [РГАСПИ 152, 24, 54-55, 140]. В той же час прем'єр-міністр Б.Церендорж підтримав Т.Рискулова. Врешті-решт, члени Конституційної комісії були змушені погодитися з пропозицією останнього.

Ухвалити Конституцію мав Перший Великий Народний Хурал, більшість делегатів якого були членами МНП. Він відкрився 8 листопада 1924 р., а 26 листопада затвердив першу Конституцію країни, яка проголосила Монголію незалежною Народною Республікою, де вся влада належить народу. У прийнятті республіканської Конституції відіграли свою роль як орієнтація на Радянську Росію частини монгольських політиків, так і тиск на керівництво країни з боку радянських представників. Закріплення Монголією своєї незалежності в Конституції стало почасти відповіддю монгольської правлячої еліти на радянсько-китайську угоду від 31 травня 1924 р. Слід зауважити також, що, на відміну від центру, монгольська периферія погано уявляла собі значення проголошення республіки [РГАСПИ 152, 24, 45].

Конституція зазначала, що з метою надання кожному громадянину свободи совісті церква відокремлюється від держави. Поряд із тим, підтверджувалася свобода релігійної та антирелігійної пропаганди. Конституція також відміняла титули і звання, а також владні права хубілганів. Так, повністю скасовувалось право монастирів і хубілганів на володіння землею. Впроваджувались “Статут про землеволодіння в Монголії” і “Тимчасовий статут про оренду пасовиськ”. Внаслідок цього передачу орних земель в оренду монастирями і хубілганами було припинено.

Великий Хурал тривалий час обговорював питання про Шабінське відомство. Під тиском лам Урги було вирішено зберегти його як адміністративну одиницю на правах аймака, але відмінити обов'язковий духовний податок з населення, зрівняти шабінарів з аратами у несенні державних повинностей і поступово приєднувати до хошунів. Монастирі мали відтепер утримуватись за рахунок власних коштів і добровільних пожертв. Розрахунок робився на те, що, відбуваючи повинність, шабінари не зможуть в той же час сплачувати духовенству, яке втратить свою основну економічну базу, проте відчує це не відразу.

Представники церкви підлягали і політичним обмеженням. Зокрема, 35-та стаття Конституції свідчила, що не обираються і не можуть бути обраними “колишні вани, гуни (князівські титули), хутухти, хубілгани і ламы, які постійно мешкають в монастирях” [Революционные... 1960, 199]. При цьому “Декларація прав” проголошувала, що виборчі права мають усі громадяни, незалежно від їх національності, релігії і статі. Як бачимо, завдяки так званому класовому підходу запроваджувалась дискримінація монгольських громадян за соціальною ознакою.

Внаслідок відокремлення церкви від держави був офіційно декларований перехід до світської освіти. Викладання предметів, пов'язаних з теологією, в усіх навчальних закладах заборонялося. Взагалі відтепер мали право на існування лише державні школи, бо приватні відкривати було заборонено. Дацани (монастирські факультети) поки що продовжували функціонувати.

Вже згаданий Т.Рискулов, відзначаючи, що Конституція наближає Монголію за своєю структурою до держави радянського типу, зауважував: «Тим самим закріплюється скасування інституту влади Богдо-хана і “Тегенів” і визначається на майбутнє роль та місце духовенства, яке відіграє поки що величезну роль у повсякденному житті монголів. ...Таким чином, початок реформи та зрушень у царині релігійних стосунків і наступ на твердині духовенства почався, думаємо, все ж будемо вести так справу, щоб досягти результатів без особливих заколотів» [РГАСПИ 152, 24, 26, 141]. Уповноважений Комінтерну намічав вже наступні кроки по вирішенню релігійного питання: створення розколу в церкві, доки ламство не об'єдналося в сильну опозицію проти заходів уряду, і організація управління оновленців. Все це мало робитися обережно, щоб не викликати хвилювань.

Головним “зрушенням у царині релігійних стосунків” став той факт, що проголошення Монголії республікою законодавчо оформило рішення про скасування теократичної монархії, наслідком якого стало припинення пошуків майбутніх реінкарнацій Богдо-гегена. Це свідчило про скасування урядо-

вими структурами багатовікової релігійної традиції, яка займала вагоме місце в політичному і суспільному житті монгольського народу. Хоча, як вже вказувалось, запровадження республіканського устрою пройшло спокійно, проте населення не погоджувалось із скасуванням інституту реінкарнацій Богдо-гегена. Так, після 1924 р. мали місце таємні пошуки його наступного втілення. Як і колись, виявилось кілька претендентів – ймовірних хубілганів Богдо-гегена VIII. Уряд навіть створив комісію для перевірки цих чуток і намагався заспокоїти населення шляхом спеціальних звернень. Але такі заходи не мали великого успіху, і вісті про нове втілення Богдо-гегена хвилювали думки монголів. Питання про пошуки хубілганів і про запрошення з Тибету нового Богдо-гегена виникло й після цього закону, зокрема в жовтні 1926 р. на Третньому Великому Хуралі.

Серед інших наслідків конституційних змін – вихід лам з монастирів після 1924 р. Через півроку після Першого Хуралу (1924 р.) навіть декто із хубілганів подав заяву про складення своїх прав, свого духовного звання, але з умовою, щоб це не розумілося як намір цілком ігнорувати релігію [РГАСПИ 152, 24, 141, 26]. З часом серед членів МНП і кандидатів до партії опинилась деяка кількість колишніх лам. За свідченням українського радянського журналіста О.Полторацького, найкультурнішу частину РСМ склали юнаки, що були віддані до монастирських шкіл і вийшли звідти внаслідок подій 1924 р. [Полторацький 1932, 49].

Позбавленням монастирських лам виборчих прав усувалась від громадського життя третина ламства. Монастирі позбавлялися державної підтримки і всіх податків від шабінарів, а також різних зборів, кошти від яких йшли на користь церкви. Відтепер, підлягаючи загальному оподаткуванню, монастирські господарства мали самостійно відстоювати своє право на існування. Таким чином, відчутного удару зазнали політичні, соціальні та економічні позиції монгольського духовенства.

Аналізуючи процес секуляризації в Монголії, можна прийти до таких висновків. Від початку монгольські революціонери планували залишити Богдо-гегена монархом з обмеженими повноваженнями (як це стверджувала монгольська делегація на переговорах із представниками НКЗС ще в серпні 1920 р.). Це свідчить на користь того, що спершу МНП не планувала надто радикальних змін у сфері внутрішньодержавного устрою, визнаючи, зокрема, Богдо-гегена як символ нації і як постать, що посідає провідне місце в суспільстві. Мабуть, спочатку стосовно всієї церкви була накреслена система заходів, що мали поряд з іншими демократичними реформами в суспільстві обмежити пільги і привілеї лам, монастирів, шабінарів (вони і були запроваджені в життя протягом 1921–1923 рр., як показано вище). Відповідно було покладено край, зокрема, представництву лам в урядових структурах. З іншого боку, внаслідок радянського тиску на урядові кола Монголії протягом 1921–1924 рр. політична лінія уряду зазнала суттєвих змін. Багато радикальних рішень було нав'язано монгольському керівництву. Найкращим прикладом є той факт, що саме питання відокремлення церкви від держави було внесене до Конституції за ініціативою представника Комінтерну (звичайно, нікому з

монгольських політиків таке б просто не спало на думку через відсутність у монгольського суспільства такого досвіду). Саме тоді під впливом радянських радників почала формуватись система, що виключала будь-яку опозицію.

Проте, незважаючи на радикальні зміни у державному устрої і нові політичні орієнтири монгольського уряду, церква зберегла свої позиції в багатьох сферах суспільного життя країни. Так, монастирі продовжували вести своє господарство, друкувати книжки, зберігати визначальні позиції в галузях освіти та охорони здоров'я. Позбавлене політичної влади ламство й після 1924 р. здійснювало величезний вплив на життя монгольського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

Герасимова К. М. О бурятской “буржуазной интеллигенции” начала XX века // Национальная интеллигенция, духовенство и проблемы социального, национального возрождения народов Республики Бурятия. Улан-Удэ, 1995.

К 70-летию... К 70-летию установления республиканского строя в Монголии // Проблемы Дальнего Востока, 1994, № 5.

Полторацький О. Останні дні бурханів. Мандрівка до: країни Червоного Багатиря, пустелі Гобі або Шамо, міста Шанхайських гір. Літо 1930 року. Харків, 1932.

Революционные... Революционные мероприятия Народного правительства Монголии в 1921–1924 гг. Москва, 1960.

Рерих Ю. Н. По тропам Срединной Азии. Самара, 1994.

Ринчино Э.-Д. Документы, статьи, письма. Улан-Удэ, 1994.

Роцин С. К. Политическая история Монголии (1921–1940 гг.). Москва, 1999.

РГАСПИ. Российский государственный архив социально-политической истории. Ф. 495, оп. 152, од. зб. 9, 13, 15, 16, 20, 24; оп. 154, од. зб. 106.

Сидоров А. Ю. Внешняя политика Советской России на Дальнем Востоке (1917–1922 гг.). Москва, 1997.

Советско-монгольские... Советско-монгольские отношения. 1921–1974. Документы и материалы. Т. I. Москва-Улан-Батор, 1975.

